

The essence, principles and development trends of inclusive education

Aslonov Madamin Mansurovich

Doctor of Philosophy (PhD) in Pedagogical Sciences, Associate Professor

Abstract: This article scientifically and theoretically substantiates the fact that the formation and development of Inclusive Education is a continuous pedagogical process that develops on the basis of the ideas of humanity, equality and social justice.

Keywords: inclusive education, segregated, integrated, concept, social empathy, social adaptation.

Inklyuziv ta'limning mohiyati, tamoyillari va rivojlanish tendensiyalari

Aslonov Madamin Mansurovich

Pedagogika fanlari falsafa doktori (PhD), dotsent

Annotatsiya: Ushbu maqolada Inklyuziv ta'limning shakllanishi va rivojlanishi-bu insonparvarlik, tenglik va ijtimoiy adolat g'oyalari asosida taraqqiy etgan uzluksiz pedagogik jarayon ekanligi ilmiy-nazariy jihatdan asoslangan.

Tayanch so'zlar: inklyuziv ta'lim, segregatsiyalashgan, integratsiyalashgan, konsepsiyasi, ijtimoiy empatiya, ijtimoiy moslashuv.

Сущность, принципы и тенденции развития инклюзивного образования

Аннотация: В данной статье научно и теоретически обосновывается тот факт, что формирование и развитие инклюзивного образования представляет собой непрерывный педагогический процесс, развивающийся на основе идей гуманизма, равенства и социальной справедливости.

Ключевые слова: инклюзивное образование, сегрегированное, интегрированное, концепция, социальная эмпатия, социальная адаптация.

Kirish. Jahon ta'lim tizimida alohida ta'lim ehtiyojlari mavjud bo'lgan bolalarni ijtimoiy hayotga tayyorlashning samarali mexanizmlari, korreksion pedagogik strategiyalari, innovatsion texnologiyalari amaliyotgakeng tatbiq etilgan. Natijada ta'lim

oluvchining akademik ijtimoiy ehtiyojlarini tezkor diagnostika qilish orqali sifatli ta'limning modernizatsiyalashgan tizimini yuqori sifatda modellashtirish imkoniyati kengaydi. YUNESKO xalqaro tashkiloti tomonidan qabul qilingan Inchxon deklaratsiyasi "Bir umrlik ta'lim", "Ta'lim hamma uchun" dasturi doirasida ta'limda alohida ehtiyoji mavjud bo'lgan bolalar uchun mukammal shart sharoitlarni yaratish, ularni inklyuziv ta'limga erta jalb etish, umumta'lim maktablarida fanlarni o'qitishga doir metod va usullarni takomillashtirish hamda oilalarda, mahallalarda pedagogik-ijtimoiy qo'llab-quvvatlovchi muhitni yaratish mexanizmlarini yanada rivojlantirish yuzasidan tizimli ishlar amalga oshirilib kelinmoqda.

Inklyuziv ta'lim zamonaviy ta'lim falsafasi va pedagogika fanining eng muhim yo'nalishlaridan biri bo'lib, u har bir shaxsning o'z imkoniyatlariga ko'ra ta'lim olish huquqini ta'minlash, ijtimoiy tenglikni qaror toptirish hamda insonparvarlik g'oyalarini amalda ro'yobga chiqarishga xizmat qiladi. "Inklyuziya" (lotincha inclusio - "kiritish", "qamrab olish", "jalb etish") tushunchasi avvalo ijtimoiy falsafa doirasida paydo bo'lgan bo'lib, u turli jismoniy, intellektual, madaniy yoki ijtimoiy farqlarga ega insonlarning jamiyat hayotiga to'laqonli qo'shilishini anglatadi. Pedagogik ma'noda esa, inklyuziv ta'lim-bu barcha o'quvchilar, shu jumladan alohida ta'lim ehtiyojlariga ega bolalarning yagona ta'lim tizimida, bir xil sharoitda, teng imkoniyatlar asosida o'qitilishi va tarbiyalanishidir.

Inklyuziv ta'lim g'oyasi insonning tabiiy rivojlanish qonuniyatlariga, uning shaxs sifatida ijtimoiylashuvi, o'z imkoniyatlarini to'liq ro'yobga chiqarish ehtiyojiga tayangan holda shakllanadi. Bu yondashuvning falsafiy asosi insonparvarlik, demokratiya, ijtimoiy adolat va tenglik g'oyalaridan iborat bo'lib, u jamiyatning barcha a'zolari uchun ta'lim olish huquqini kafolatlaydi. Shaxsning o'ziga xos xususiyatlarini hurmat qilish, turli tafovutlarni ijobiy qadriyat sifatida qabul qilish inklyuziv ta'limning asosiy mezonidir.

Tadqiqot metodologiyasi. Inklyuziv ta'limning mohiyati-ta'lim jarayonini barcha o'quvchilar uchun ochiq, moslashuvchan va shaxsiy ehtiyojlarga javob beradigan shaklda tashkil etishdan iborat. U faqatgina nogironligi bo'lgan yoki maxsus ehtiyojli bolalarni o'qitish bilan cheklanmaydi, balki har bir o'quvchining individual rivojlanish sur'ati, qobiliyati, ijtimoiy holati va psixologik xususiyatlarini inobatga olgan holda ta'limni insoniylashtirishni ko'zda tutadi.

Inklyuziv ta'lim-bu har bir insonning ta'lim olish huquqini kafolatlovchi, teng imkoniyatlar asosida bilim olish jarayonini tashkil etuvchi insonparvar pedagogik tizimdir. Uning mohiyati jamiyatdagi barcha bolalar, shu jumladan jismoniy, aqliy, sensor yoki ijtimoiy rivojlanishida cheklovlarga ega bo'lgan 6 shaxslar uchun ta'lim muhitini moslashtirish va ularni umumiy o'quv jarayoniga to'liq integratsiya qilishdan iboratdir.

Inklyuziv ta'lim g'oyasi shundan iboratki, har bir bola-qanday imkoniyatga ega bo'lishidan qat'i nazar-birgalikda o'qish, rivojlanish va ijtimoiylashish huquqiga ega. U "ajratish emas, birlashtirish" tamoyiliga tayanadi va o'quvchilar o'rtasidagi farqlarni muammo emas, balki rivojlanish resursi sifatida ko'radi. Inklyuziv ta'limning falsafiy poydevori insonparvarlik, adolat va tenglik tamoyillariga asoslanadi. U insonning qadr-qimmati, erkinligi va individualligini hurmat qilish g'oyalariga tayangan holda shakllanadi.

- Gumanistik yondashuv (A.Maslow, K.Rogers)-har bir inson o'z imkoniyatlarini amalga oshirishga intiladi va bunga mos sharoit yaratish ta'limning vazifasidir.
- Sotsial integratsiya nazariyasi (E.Dyurkgeym, J.Habermas)-jamiyatning barqarorligi barcha a'zolarining faol ishtirokini ta'minlash orqali yuzaga keladi.
- Rivojlantiruvchi ta'lim nazariyasi (L.Vygotskiy, A.Leontyev)-bola rivojlanishida hamkorlik, ijtimoiy muloqot va qo'llab-quvvatlash muhim rol o'ynaydi.

Demak, inklyuziv ta'lim-bu nafaqat didaktik, balki falsafiy-sotsiokulturologik hodisa bo'lib, u insonni o'z shaxsiy imkoniyatlarini jamiyatda ro'yobga chiqarish uchun tayyorlaydi.

Inklyuziv ta'limning mohiyati bir qator konseptual g'oyalar orqali ifodalanadi: 1. Har bir bolaning qadr-qimmati tengdir. Hech kim jismoniy, aqliy yoki ijtimoiy farqlari sababli ta'lim jarayonidan chetlashtirilmasligi kerak.

2. Farqlilik tabiiy hodisa. O'quvchilarning qobiliyat, ehtiyoj, o'rganish uslublari farqlanishi ta'lim tizimini boyitadi.

3. Moslashtirilgan ta'lim muhiti. O'qitish jarayoni o'quvchiga moslashtiriladi, nafaqat o'quvchi tizimga moslashishga majbur bo'ladi.

4. Hamkorlik asosida o'rganish. O'qituvchi, ota-ona, psixolog, defektolog va jamiyat o'rtasidagi hamkorlik o'quvchining muvaffaqiyatini belgilaydi.

5. Ijtimoiy inklyuziya. Ta'lim faqat bilim berish emas, balki jamiyatda faol ishtirok eta oladigan shaxsni shakllantirish jarayonidir.

Pedagogik nuqtai nazardan, inklyuziv ta'lim-bu shaxsga yo'naltirilgan, farqlangan va moslashtirilgan ta'lim strategiyalariga asoslangan tizimdir.

- U individual yondashuv tamoyiliga tayanadi: har bir o'quvchi o'z qobiliyati va ehtiyojlariga ko'ra o'qitiladi.

- Differensial ta'lim metodlari orqali har bir bola o'z tezligida o'rganish imkoniga ega bo'ladi.

- Qo'llab-quvvatlovchi muhit o'quvchining o'ziga ishonchini va o'zini jamiyatning to'laqonli a'zosi sifatida his qilishini ta'minlaydi. Bunda o'qituvchining roli o'zgaradi: u faqat bilim manbai emas, balki motivator, fasilitator va shaxsiy rivojlanish yo'l boshchisi sifatida faoliyat yuritadi.

Inklyuziv ta'lim jamiyatda ijtimoiy adolatni qaror toptirishning muhim vositasi sifatida quyidagi vazifalarni bajaradi:

1. Ta'lim tizimida teng imkoniyatlarni yaratish;
2. Maxsus ehtiyojli bolalarning ijtimoiy integratsiyasini ta'minlash;
3. Ijtimoiy diskriminatsiyani kamaytirish va tolerantlik madaniyatini rivojlantirish;
4. O'quvchilar o'rtasida o'zaro yordam va empatiya muhitini shakllantirish;
5. O'qituvchilarning kasbiy kompetensiyasini kengaytirish, innovatsion yondashuvni rag'batlantirish.

Inklyuziv ta'lim nafaqat nogironligi yoki maxsus ehtiyoji bo'lgan bolalar uchun, balki barcha o'quvchilar uchun ijobiy ta'sir ko'rsatadi:

- O'quvchilar o'zaro hurmat, sabr-toqat, hamkorlik va empatiyani o'rganadilar;
- Jamoada ishlash, muloqot va murosala madaniyati shakllanadi;
- O'qituvchi o'z metodikasini yangilaydi, interfaol va differensial yondashuvlardan foydalanadi;
- Ta'lim tizimi insonparvar, ochiq va moslashuvchan tus oladi. Inklyuziv ta'limning mohiyatini ifodalovchi tamoyillar

1. Insonparvarlik-har bir shaxsning qadr-qimmatini tan olish va hurmat qilish;
2. Moslashuvchanlik-ta'lim dasturlarini o'quvchining ehtiyojlariga moslashtirish;
3. Hamkorlik-o'qituvchi, psixolog, ota-ona va o'quvchi o'rtasida o'zaro ishonchli muloqot;
4. Individual rivojlanish-har bir o'quvchining potensialini to'liq ochish;
5. Tenglik va adolat-barcha uchun bir xil imkoniyatlarni yaratish.

Inklyuziv ta'limning mohiyati-insonning qadr-qimmatini tan olish, uning ijtimoiy hayotda faol ishtirok etish huquqini ta'minlash, har bir o'quvchining o'ziga xos imkoniyatlarini rivojlantirish va jamiyatda "hech kim chetda qolmasin" tamoyilini hayotga tatbiq etishdan iboratdir.

Bu yondashuv orqali ta'lim tizimi bilim berishdan ko'ra tarbiyalovchi, ijtimoiylashtiruvchi va integratsiyalovchi institutga aylanadi. Shunday qilib, inklyuziv

ta'lim-bu shunchaki maxsus ehtiyojli bolalarni o'qitish emas, balki har bir inson uchun ochiq, adolatli va rivojlantiruvchi ta'lim makonini yaratish falsafasidir.

Shu ma'noda inklyuziv ta'limning asosiy vazifalari quyidagilardan iborat:

- o'quvchilarning o'z imkoniyatlariga ko'ra muvaffaqiyatga erishishlarini ta'minlash;
- ta'lim muhitida ijtimoiy adolat va hamkorlik tamoyillarini qaror toptirish;
- turli qobiliyat va ehtiyojdagi o'quvchilarni birgalikda o'qitish orqali o'zaro hurmat, bag'rikenglik va hamdardlikni rivojlantirish;
- pedagoglarning kasbiy kompetensiyasini inklyuziv tamoyillar asosida kengaytirish;
- har bir o'quvchining shaxsiy rivojlanishini, ijtimoiy integratsiyasini va o'zini anglashini ta'minlash.

Inklyuziv ta'lim-bu tizimning tashkiliy o'zgarishi emas, balki pedagogik tafakkurning transformatsiyasidir. U o'qituvchidan shaxsga yo'naltirilgan, reflektiv va hamkorlikka asoslangan ta'lim metodlarini qo'llashni talab etadi. Inklyuziv ta'limning xalqaro asoslari

Dunyo miqyosida inklyuziv ta'lim g'oyasi bosqichma-bosqich shakllangan.

- 1948-yil BMTning "Inson huquqlari umumjahon deklaratsiyasi"da har bir inson ta'lim olish huquqiga egaligi e'tirof etilgan.
- 1989-yil "Bola huquqlari to'g'risidagi konvensiya"da esa, barcha bolalar, ularning jismoniy yoki ijtimoiy holatidan qat'i nazar, ta'lim olish uchun teng imkoniyatlarga ega bo'lishi kerakligi belgilandi.
- 1994-yilgi Salamanka deklaratsiyasi (UNESCO) inklyuziv ta'lim konsepsiyasining asosiy hujjati hisoblanadi. Unda maxsus ehtiyojli bolalarni umumta'lim tizimiga qo'shish, moslashtirilgan o'qitish uslublarini joriy etish va pedagogik qo'llabquvvatlash tizimini yaratish zarurligi ta'kidlangan.

- 2006-yil BMTning “Nogironlar huquqlari to‘g‘risidagi konvensiyasi”da esa davlatlardan barcha ta‘lim darajalarida inklyuziv yondashuvni joriy etish talab etiladi.

Mazkur hujjatlar global miqyosda ta‘limda inson huquqlariga asoslangan yondashuvni shakllantirdi va inklyuziv pedagogika rivoji uchun normativ-huquqiy asos yaratdi.

Xulosa. Mamlakatimizda inklyuziv ta‘limni tashkil etish, amalga oshirish va bu jarayonga ilg‘or texnologiyalarni adaptiv joriy etish, ta‘lim subyektlari o‘rtasida manfaatdor hamkorlikni kuchaytirish, ta‘limiy maqsadlarni integratsiyalashning me‘yoriy asoslari yaratildi. “Nogironligi bo‘lgan shaxslarni qo‘llab-quvvatlashning samarali tizimini shakllantirish, ularning hayot sifati va darajasini oshirish” va “Fan, ta‘lim va ishlab chiqarishni integratsiyasi asosida turli ta‘lim xizmatlari sifatini yaxshilash, ta‘lim mazmuni individuallashtirish, variativlashtirish” kabi ustuvor vazifalar belgilandi. Buning uchun inklyuziv ta‘limning faol subyektlari sifatida ta‘lim, oila, mahalla, tibbiyot tashkilotlari kabi tuzulmalarning maqsadga yo‘naltirilgan faoliyatini tashkil etish dolzarb ahamiyatga ega.

Inklyuziv ta‘limning tamoyillari bu insonni markazga qo‘ygan, tenglik va hamkorlikka asoslangan yangi pedagogik madaniyatdir. U ta‘limni nafaqat bilish, balki insoniylik, bag‘rikenglik va empatiyani tarbiyalovchi tizimga aylantiradi. Demak, inklyuziv ta‘lim tamoyillari quyidagi umumiy g‘oyani ifodalaydi: “Hech kim chetda qolmasin, har bir inson o‘z imkoniyatiga ko‘ra o‘rganish va rivojlanish huquqiga ega.”

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI

1. Mirziyoyev Sh.M. Yangi O‘zbekiston-inson qadrini ulug‘lash mamlakati.-Toshkent: “O‘zbekiston” NMIU, 2022. – 432 b.
2. O‘zbekiston Respublikasining “Ta‘lim to‘g‘risida”gi Qonuni. – Toshkent: Adliya vazirligi nashri, 2020. – № ZRU–637.

3. O‘zbekiston Respublikasida inklyuziv ta’limni rivojlantirish konsepsiyasi (2020–2025 yillar). – Toshkent: Oliy va o‘rta maxsus ta’lim vazirligi, 2020. – 45 b.
4. Amonov U., Kenjayeva M. Pedagogik integratsiya va individual yondashuvning metodologik asoslari. – Toshkent: TDPU nashriyoti, 2021. – 210 b.
5. Rasulov I., Jalilova G. Inklyuziv ta’lim psixologiyasi. – Toshkent: “Fan va texnologiya”, 2020. – 185 b.
6. UNESCO. Policy Guidelines on Inclusion in Education. – Paris: UNESCO Publishing, 2009. – 48 p.
7. Booth, T., Ainscow, M. Index for Inclusion: Developing Learning and Participation in Schools. – Bristol: Centre for Studies on Inclusive Education (CSIE), 2016. – 128 p.
8. Florian, L., Black-Hawkins, K. Exploring Inclusive Pedagogy. // *British Educational Research Journal*. – 2011. – Vol. 37, № 5. – P. 813–828.
9. Slee, R. The Irregular School: Exclusion, Schooling and Inclusive Education. – London: Routledge, 2011. – 240 p.
10. Avloniy A. Turkiy guliston yoxud axloq. -Toshkent: “Ma’naviyat”, 2018. -256 b.
11. D.H.Qudratova., Inklyuziv ta’lim muhitida individual yondashuv strategiyalari va pedagogik qo‘llab-quvvatlash modeli (*monografiya*). -Buxoro. 2025 y. -20 b.